

„Mert lehet úgy élni, hogy nem beszélsz?”

Ilyenkor decemberben sorra jelennek meg az óévben kiadott szépirodalmi köteteket értékelő, egy vagy több szakértő véleményén alapuló ötvenes, tízes vagy egyéb listák. Ezek fogékonyságainak mégoly felületes ismeretében is megkockáztatom, hogy az egyik legjelentősebb – széles körben a legjelentősebbnek tartott – élő lengyel író, Wiesław Myśliwski regénye nem fog rajtuk szerepelni. És ennek aligha az az oka, hogy bár a könyv bemutatója az idei Könyvfesztiválon volt, és az egyik nagy terjesztő honlapja szerint 2025. július 9-én jelent meg, a második oldalon a kiadás éveként mégis 2024 van feltüntetve. Kelet-Európát, vagy ha úgy tetszik, a német és orosz nyelvterület közötti Közép-Európa irodalmait, hacsak nem nemzetközi hírű, vagyis Nyugaton is ismert szerző könyvéről van szó, egyszerűen kevésbé pásztázzák a magyar irodalmi nyilvánosság radarjai. Myśliwski könyve az egyik legjobb, amit idén olvastam (pedig három Nobel-díjasé is volt közte), szerintem bármilyen tízes vagy annál is szűkebb listán ott a helye.

Igaz, amikor baráti ajánlásra a kezembe vettem a jó minőségű, fényes papírra nyomott, súlyos könyvet, nemcsak a kortárs grafikai trendekről tudomást nem vevő, szürkén semmilyen borítója bizonytalanított el, hanem az első oldalak is. Mert szembe kellett néznem a kérdéssel: akarok-e én majdnem ötszáz

oldalon át a lengyel paraszti életről olvasni? Ráadásul hamar kiderült, hogy a főhős valami különös mániától sújtva drága családi kriptát akar építtetni, és attól tartottam, hogy ez az építkezés vezérmotívum, rosszabb esetben szájbarágós szimbólum lesz, és a szerző ezt rajzolja körül valami sivár elnyomorodással, és majd ennek stációján hajszolja keresztül az olvasóit.

Hamar kiderült, hogy erről szó sincs. A regény valóban a falusi Pietruszka család történetének mintegy ötven évéről szól a második fiú, Szymon elbeszélésén keresztül, de a könyv olyan jó, hogy már akár egyetlen fejezetéről is külön lelkes kritikát lehetne írni. Annyi fordulattal, leleménnyel és lélektani érzékkel, olyan aprólékos tárgyi pontossággal, a paraszti társadalom olyan nyilvánvaló ismeretében, olyan ritmusérzékkel, stiláris eszközökkel, a szerkezeti megoldások olyan magabiztos és eredeti alkalmazásával van megírva, ami tökéletesen érthetővé teszi, hogy a szerző később kétszer, rögtön alapítása évében, vagyis 1997-ben, majd 2007-ben is elnyerte a legtekintélyesebb lengyel irodalmi díjat, a Nikét, ami rajta kívül mindeddig csak Olga Tokarczuknak sikerült.

Myśliwski 1932-ben született, vagyis mondjuk Vitray Tamás kortársa, és a *Kő a kövön* (*Kamień na kamieniu*), amelynek címe egy lengyel népdalból származik, a harma-

dik regénye. A magyar kiadás fűlszövege ezzel a mondattal fejeződik be: „A könyv 2018 novemberében jelent meg, a lengyel függetlenség visszaszerzésének 10. évfordulója tiszteletére.” A második oldalon a copyright-bejegyzésben viszont az 1999-es és a 2014-es évszám szerepel, miközben a nyilvánvalóan megfilmesítés után kiáltó regényből már 1995-ben elkészült a moziváltozat. Ami nem is csoda, mert a szerző, illetve a könyv külön *Wikipédia*-oldala szerint valójában már 1984-ben megjelent.

Ez viszont több mint meglepő. Legalábbis nem gondoltam volna, hogy a Jaruzelski-féle hadiállapot után egy-két évvel ilyen irodalmi művek jelentek meg Lengyelországban, mégpedig annál is kevésbé, mert akkoriban Magyarországon szerintem nem élt olyan író, aki a paraszti társadalmat is ilyen jól ismerte volna, és ilyen robusztus elbeszélő tehetsége lett volna egy szegény falusi család első világháborúval kezdődő körülbelül ötven évének megírásához.

Myśliwskinek talán az is a kezére játszott, hogy a mai Kelet-Lengyelországban született, amelyet a második világháborúban eredetileg a németek foglaltak el, nem pedig a Szovjetunió, vagyis a megszállók elleni partizánháborúról – ezekről a harcokban részt vevő édesapja elbeszélései révén lehettek ismeretei – a Jaruzelski-időkben is szabadon írhatott. Az mindenesetre így is figyelemre méltó, hogy a társadalom szerkezetén a Lengyel Egyesült Munkáspárt által levezényelt kommunista átalakításoknak sem egyes mozzanatait, sem pedig cselekvő részeseit nem idealizálja, sőt ezek

ábrázolása inkább a falusi szereplők reménytelen beletörődésén keresztül vagy egyenesen ironikusan történik. Egyedül a zsidóság hiánya jelent számomra megoldatlan problémát egy olyan lengyel regényben, amelynek nem kis része játszódik a német megszállás idején – ráadásul a szerző szülőföldje, az akkori Dél-Lengyelország közepe, amely a könyv színhelyének modelljéül szolgálhatott, korábban kimondottan népes zsidó közösségnek adott otthont.

Az elbeszélő, Szymon Pietruszka mindhárom testvére városba költözik, és elszakítja a szülőfalujához fűződő szálakat, a legidősebb pedig, Michał valamiféle vezető társadalmi szerepre is szert tesz, mielőtt – szellemi összeomlása után – a felesége vissza nem költözteti a szülői házba, ahol aztán legidősebb öccse, az elbeszélő felügyelete alatt él. A könyv a család történetét hét nagy fejezetben mutatja be, amelyek mind egyszavas címet viselnek, ami a lengyelben, ahol nincs névelő, még látványosabb: *Temető, Az út, Fivérek, A föld, Mama, Sírás, Halleluja, Kenyér, A kapu*. A terjedelmi beosztás nagyon arányos, minden fejezet körülbelül ötvenoldalas, közülük csak a – többek közt az egyházi ünnepekről szóló – *Halleluja* lóg ki a maga hetvenöt oldalával.

Az elbeszélés nem egyenes vonalú, a regény elején egy tömör és előreutalásokban gazdag expozíció után nagyon hamar a nagyszülők generációját, vagyis a regény cselekményének előtörténetét ismerjük meg, a végén pedig az időben legkésőbb történekről olvashatunk. A család, különösen az elbeszélő, becenevén Szymek története

(a lengyel „sz” ejtése: „s”, erről majd még lesz szó) ezen a térfogaton belül már sajátos töredezettséggel, előre- és visszautalások révén, mozgalmas tematikus lüktetéssel bontakozik ki. Számos téma, olykor egész cselekményszálak térnek vissza újra és újra, akár százoldalnyi különbséggel, új fejezetekben: a címek hol ezek fő témáira, hol színhelyeire, hol pedig a szereplőire utalnak. Megpendítenek tehát egy-egy motívumot, felidézve a történet valamely fontos tényezőjét, miközben az elbeszélés megy a maga tekervényes, de az író által gondosan megtervezett útján, amiből valami érdekes kettősség alakul ki, sőt a motívumok látszólag szeszélyes visszatérése és a jobbnál jobb apró megfigyelések révén mintha valami négykezes szólót hallgatnánk.

Szymek életének főbb eseményeiről például a fejezetcímek alig mondanak valamit, miközben rögtön az első mondatokból megtudjuk, hogy a családi kripta a regény idejében befejezetlen marad (utána pedig még kevésbé van kilátás a felépítésére), illetve hogy a főhős partizánként harcolt, mindkét lába súlyosan megsérült. Bár a harcokban hétszer sebesült meg, végzetesnek bizonyuló lábsérülését, mint később kiderül, nem is a háborúban szerezte, a tulajdonképpen banális eseményről szóló elbeszélés azonban olyan tempóérzéssel van előadva, hogy a könyvet egyszerűen nem lehet letenni. Különben is mindössze két monológ olvastán, a könyv vége felé éreztem azt, hogy talán érdemes lett volna néhány oldalt húzni belőlük.

Az író remek érzékkel kerüli a közhelyeket, és jól kezeli az elbeszélő megszenvedett, de olykor kissé

kinyilatkoztatásszerű igazságait is. Szymek egy pappal beszélgetve így töpreng a bűn mibenlétén: „Nem tagadom, plébános úr, nem vagyok szent. (...) Csakhogy szerintem a bűnököt nem az ember, hanem inkább az élet számlájára kellene írni. Az embernek néha az is túl sok, hogy élnie kell.” Ennek olvastán egyesek esetleg csak hümmögnének, a papnak azonban az üdvösség jegyében megvan a válasza: „De meg is kell halnia. És akkor mi lesz?”

A főhősről később azt is megtudjuk, hogy a második világháború után egy ideig a tanácsnál dolgozott, illetve egy szerelmi ügyét is késleltetve, két részletben meséli el a könyv. Megismerjük Szymek családját, a falujabelieket, és az is mintha érthetővé válna, hogy a bátyján és a két öccsén kívül miért nincsenek lánytestvérei. A történelmi folyamatok és a lélektani komponensek mellett az elbeszélés gazdaságos volta már azt is épp eléggé megindokolja, hogy felnőtt korukban a testvérek eltűnjenek a faluból, egy lány kiházásításának története és a sógorság bemutatása pedig talán szét is feszítette volna az elbeszélés így is igen tág és kacskaringós határait.

A könyv egyik-másik, egyszerre prózaian egyenes és akár ravaszul humoros szereplője Tamási Áron *Ábeljének* székelyeire emlékeztet, míg az elbeszélés olykor szinte kényszeres duktusa (erre utal a címnek kiemelt idézet is) Hrabal egyes műveit vagy Tolnai Ottó nagyprózáit juttathatja az olvasók eszébe. Az utóbbira jó példa ez a mondat: „Keresztet nem, Jézust nem, angyalt nem, légcsavart nem, de akkor mit állítsak erre a sírra”. Érzésem sze-

rint azonban *A kő a kövön*nek mind Tolnai, mind Hrabal műveinél rafináltabb és feszesebb a szerkesztése.

A *Sírás* című hatodik fejezetbe például azért kerül bele egy borjú küzdelmes születésének remek leírása, mert a gyerek Szymon, miután egyedül segít vezetni a félelmetes folyamatot, a történet hatására sírva fakad. A barátai ezután elkezdik Keresztapának hívni, amiről pedig eszébe jut a saját keresztapja. Ez utóbbi nem rokon, hanem csak apjának egyik alkalmi ismerőse, egy ügyes kezű kályhás, aki később nem is tartotta a kapcsolatot a keresztfiával. Megtudjuk, hogy összesen kétszer találkoztak, másodszor éppen akkor, amikor Szymon és partizánjai bevetésre indultak, hogy likvidáljanak egy német tisztnek állt korábbi uradalmi kocsiszt. A történetbe beékelődik egy öntörvényű partizán portréja is, de végül egy kocsmában látjuk viszont az alakulatot, amint a feladat végrehajtására készülnek. Akkor toppan be a mit sem sejtő kályhás, aki nagy hangon majdnem leleplezi („Gólyáitok voltak a csűrben. A kályhátokat reparáltam meg évekkal ezelőtt”) az inkognitóját makacs tagadással őrizni kívánó keresztfiát. Végül aztán diszkrétén beismeri kilétét, de mivel az öreg tovább hangoskodik („Ilyen idők, olyan idők. Pietruszka vagy, és kész! És én vagyok a keresztapád”), kénytelen leütni a keresztapját, aki csak ekkor hajlandó őt partizán fedőnéven, Sólýomnak szólítani. Mindez önmagában is érdekes, az pedig egyenesen bámulatos, hogy az egész történet egy tehén elléséhez való megrendült gyerekkori asszisztálással kezdődött.

A könyv tele van ilyen nagysze-

rű, egymással hol metaforikus, hol metonimikus viszonyban álló cselekményszemek láncolataival, amelynek tárgyi részletei olyan aprólékosan vannak kidolgozva, mintha dokumentumkönyvet olvasnánk. A nagy történet katedrálisán a legapróbb vízköpők sincsenek elnagyolva. Sokaknak lehet ismerős például az, ahogy a főhős anyja keresztet rajzol a hatalmas kenyérre, majd a melléhez szorítva szegi meg. Az elbeszélő pontosan érzékelteti, hogy milyen érzés a munkától elkérgesedett kézzel megfogni egy bádogbögrét (és milyen egy üvegpotharat), és még azt is elhisszük neki, hogy más a megszentelt húsvéti tojások íze, mint a megszeneteletlenké. A tanácselnök egy járási ellenőr jelenlétében egyszer rajta is kapja, hogy a községházán anyakönyvvezetőként dolgozó Szymek a munkahelyén ilyet eszik: „a községháza nem templom, Pietruszka!” „Ézért nem is szentelek, hanem eszek” – hangzik a góbés válasz.

A kötetnek szinte minden oldaláról lehetne ilyen jól eltalált mondatokat idézni, de nem szeretném azt a látszatot kelteni, hogy a *Kő a kövön* valami kedélyes történet. Ez a csodálatos, bonyolult és az első oldalától kezdve élvezetes regény tele van humorral, de szereplői szinte sohasem jókedvűek.

A könyv szöveggondozása jó, (kár, hogy sokszor elválasztási hibák pettyezik), a fordítás pedig, mint magyar szöveg, egyenesen kitűnő. Józsa Péter munkáját Szenyán Erzsébet lektorálta, elsősorban, gondolom, nyelvi szempontból, de el tudom képzelni, hogy a paraszti tematika külön figyelmet igényelt. A tájszólás érzékeltetése fordításban

mindig kényes kérdés, de a fordító kiváló munkát végzett azzal, hogy apró gesztusokkal időről időre emlékeztet rá, hogy falusi emberek beszélnek – „Nem kéne aratáskor vizet igyatok”, „bornyú”, „borkán” –, de a figurákat nem színezi műparasztokká. (Kevés olyan alak van, mint a „secperc” vagy a „látszódjék”, amely kilóg a megszólalók szájából.) A következő néhány megjegyzést tehát egyáltalán nem a kötözködés, hanem az elvégzett munka iránti elismerés jegyében teszem; minden esetben arról van szó, hogy valami megakasztott az olvasásban.

A 31. oldalon Szymek partizán kori neve „Sas”, ami később valamiért „Sólyom”-ra változik. pedig ez a lengyelben végig „Orzel”, talán nem függetlenül az ország címerállattól.

Egy jelenetben áruhás farsangoló szerepelnek, és közülük az egyik gyerek ördögnek van öltözve. Néhány mondat erejéig elbizonytalanítja az olvasást, hogy a magyar szövegben nemcsak az elbeszélőnek a jelenet során épp bölcsőben fekvő öccse viseli a Stasiek nevet, hanem az ördögjelmezes fiú is. A lengyelben ezzel szemben, legalábbis az általam használt 2019-es kiadásban, nincs ilyen kétértelműség: a farsangoló gyerek beceneve ugyanis ott nem Stasiek, hanem a gyakori Stanisław névnek egy másik becéző formája: Stach. A teljes név egyébként még egy kérdést felvet, ez pedig a kiolvasása. Szerencsés lett volna a könyvhöz kiejtési útmutatót mellékelni, ahogy ezt Nádasdy Ádám is megteszi az angol és olasz fordításával, mert nem biztos, hogy az olvasó tudja, hogy például a főhős Szymon nevét [simon]-nak, a Stach Szczipa

nevű ördögöcskéét pedig [scsipá]-nak kell ejteni, annak a Hrząszcz névnek a betűit pedig, amelynek köznévi alakja egy híres nyelvtörőben is szerepel, esetleg már végig se bogarássza.

Egy másik jelenetben arról van szó, hogy egy irombának nevezett tyúkot megeszik a menyét, de végül a kendermagosból is épp olyan jó kotlós lehet. Örvendetes az „iromba” szó felhasználása, amely a mai köznyelvében – bizonyára az „otromba” hatására – sajnos „ormótlan” értelemben használatos, holott egyes tájegységekben ma is elven eredeti jelentése „két színt váltogató”, vagyis „kendermagos” (tyúk) vagy „csikos” (macska). A „kendermagos” és az „iromba” tehát magyarul ugyanazt a mintázatot írja le, csak éppen az utóbbit elsősorban Szabolcsban használják – vagyis az egyik helyett a fordításban szerencsésőbb lett volna valami más szót használni.

Ezek azonban tényleg csak apróságok; összehasonlíthatatlanul fontosabb felidézni, hogy Myśliwskinek [mislivszki] magyarul már korábban három könyve is megjelent: a *Pasztorkastélyt* (Magvető, 1986) a *Látóhatárt* (2006) és az *Értekezés a babfejtésről* című regényt (Poligráf, 2020) már be is szereztem. Ezt ajánlom minden olvasónak is.

Wiesław Myśliwski: *Kő a kövön.* Fordította: **Józsa Péter.** Budapest, 2025 [a könyvben: 2024], Magyar Napló Kiadó. 488 oldal, 5500 forint.